

2003 FEBR 12

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXII.

Fasc. 3.

FANTOLY ZSANETT

Societas delinquere non potest ...?SZEGED
2002

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXII.

Fasc. 3.

FANTOLY ZSANETT

Societas delinquere non potest ...?

SZEGED
2002

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BODNÁR, JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB,
JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY,
IMRE SZABÓ, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BODNÁR LÁSZLÓ, HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA,
KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF,
SZABÓ IMRE, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

„A testületi delictumot is elismerő büntetőrend-
szer tökéletes kivitelét majd az a kor fogja lé-
tesíteni, amely kivívja magának eme szükséges
átalakulást.”¹

„2000. január 31-re virradó éjszaka átszakadt egy gát a romániai Máramaros megyei Zazar község mellett lévő ipari derítőnél. A gátszakadás nyomán több mint 100 ezer köbméternyi olyan szennyvíz ömlött ki a derítőből, amely cianid és különböző nehézfém – ionokat tartalmazott. Nagybánya a román színesfémkohászat egyik központja. Az ausztrál tulajdonú Aurul (Arany) társaság vegyi úton aranyat és ezüstöt nyer ki az aranybányák meddőjéből. A technológiai folyamat során keletkező, erősen mérgező szennyvizet gyűjtik a derítőben, amelynek gátja mintegy 25 méteres szakaszon átszakadt. A szennyvíz bejutott a Laposba, a Szamosba, majd elérte a Tiszát is. A következmény óriási halpusztulás, hatalmas környezeti károk Magyarországon is. A Máramaros melletti prefektus az Aurul társaságot 3 millió lej (kb. 45.000 Ft!) bírsággal sújtotta, de a maximálisan kiszabható bírság is legfeljebb 1 millió Ft lehet!”²

1. A büntetőjogi fellépés indoka

Az elmúlt évek büntetőjogi tárgyú kodifikációjának egyik legvitatottabb kérdése a jogi személy büntetőjogi felelőssége. A jogi személy ellen a büntetőjog eszközeivel való fellépés indoka részint a Magyarország felé irányuló Európai Unió elvárás³ – ismeretes, hogy a csatlakozni kívánóktól mindig többet várnak, mint a bent lévőkötől –, részint az a tény, hogy a tiszai szennyezés és az ehhez hasonló volumenű cselekményekre hatályos Büntető törvénykönyvünk alapján nem tudunk reagálni. Feltéve, de nemmegengedve azt az esetet, hogy a romániai székhelyű cég helyett magyar gazdasági társaság engedi bele a cianid a Tiszába, felvetődik a kérdés: ki felel ekkor a környezetkárosító tevékenységért? Az egyszerű alkalmazott, aki elmulasztotta ellenőrizni a gát általános állapotát, vagy a középvezető, aki erre feltehetőleg nem utasította, netán a cég vezetője, aki talán nem is tudott az egész veszélyforrásról?

¹ KELEMEN FRIGYES: A testületek büntethetőségéről. *Jogtudományi Közlöny* 1904/41. 334. p.

² <http://szulo.sulinet.hu/kemia/anyag/cian.htm>

³ Az Európai Unió pénzügyi érdekei védelmének legutóbbi állomásaként fémjelzett és 2001. szeptember 11-ei dátummal lezárásra került – VAN DEN WYNGAERT, C. által szerkesztett – záró beszámoló az uniós bűncselekményeket két fő csoportba osztja: vannak az ún. *acquis-bűncselekmények* (EU csalás, vesztegetés, pénzmosás, bünszervezetben történő részvétel és az euro-hamisítás) és vannak a *Corpus Juris-bűncselekmények* (piac manipulálása, eurocsalás, vesztegetés, hivatali visszaélés, hűtlen kezelés, hivatali titoksértés, pénzmosás, orgazdaság, bünszövetség létrehozása). Ezeket tekintik jelenleg az Unió pénzügyi érdekeit veszélyeztető bűncselekményeknek, és a tagállami kötelezettségeket minden esetben bővítik a jogi személlyel szembeni hatékony, arányos és elretentő szankcióval bíró fellépés lehetőségének megteremtésével.

A jogi személy büntetőjogi felelőssége dogmatikai vizsgálatánál nem csupán az lehet a probléma, hogy esetenként elválhat egymástól a cselekmény tényleges elkövetője és az a személy, akinél a bűnösség realizálódik – ilyet már láttunk a közvetett tettesség eseteinél is –, hanem előállhat egy olyan esetkör is, amikor – a cégen belül – önmagukban ártalmatlan magatartások összeredménye lesz a kiemelkedően súlyos bűncselekmény megvalósulása. Másrészt a tisztai szennyezéshez hasonló esetekben a tényleges elkövető beazonosítása és a bizonyítás – merjük kimondani! – eleve lehetetlennek tűnik.

A büntetőjog, mint társadalom – tudomány szükségszerűen változik a társadalmi – gazdasági folyamatok alakulásával. Európában csakúgy mint az angolszász országokban a jogi személyek a gazdasági életben egyre kardinálisabb szerepet töltenek be, nem lehet őket figyelmen kívül hagyni a törvényalkotónak sem. Hazánkban az elmúlt években a Büntető törvénykönyv számos – szinte követhetetlen – módosításon és – aktuálpolitikai megfontolásoktól indítva – drákói szigorításon esett át, a társadalmi változások nagyban elősegítették a kriminalizációs folyamatokat. Érthető, hogy mára már nem „csak” az emberölések, lopások, erőszakos közöszlések ellen kell fellépnie és megfelelő védelmet biztosítania az igazságszolgáltatás gépezetének, hanem a – nemzethatárokat figyelmen kívül hagyó – „fehérgalléros” gazdasági bűnözéssel és a környezet – elleni magatartásokkal szemben is. Ezen cselekmények súlyosabb módozatainak elkövetői pedig többnyire nem a természetes személyek köréből kerülnek ki. Lehet és kell is kontrollálni a multinacionális vállalatok lépéseit és a kontrollálás eszközei – esetenként - bővítendőek a büntetőjog intézményeivel.

Mindamellet a jogi személy büntetőjogi felelősségének vizsgálatakor nem kizárólag a jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságokkal szemben kívánatos a fellépés, sokkal inkább az egyes személyösszességek részéről jelentkező önálló entitás, szerves gazdasági – képviseleti egység a meghatározó a felelősség alanyi körének meghatározásakor.

2. A büntetőjogi fellépés módja

A jogi személy ellen a büntetőjog eszközeivel történő fellépés módja alapvetően két fajta lehet: vagy – ahogyan azt hazánkban is láthattuk a 2001. évi CIV. tv. vonatkozásában – külön törvény rendelkezik a sajátos felelősségről, vagy a hatályos Büntető törvénykönyv keretei között nyer szabályozást a jogintézmény. Másrésztől általános büntetőjogi felelősség teremtésével valamennyi bűncselekményre kiterjeszhető a jogi személy felelősségének lehetősége,⁴ illetve egyes taxatív meghatározott tényállások körére is leszűkíthető a jogi személy által megvalósítható bűncselekmények köre.

Az *anyagi jogi kodifikáció* oldaláról a jogalkotó számára a legegyszerűbb és legpraktikusabbnak tűnő megoldás – a természetes és jogi személyre egyaránt kiterjedő – egységes felelősségi rendszer bevezetése lenne, ami akár a következő törvényi rendelkezéssel is történhetne: „*A büntetőjogi felelősség alanyai természetes és jogi személyek lehetnek.*” Ez azonban szükségszerűen maga után vonná a hagyományos büntetőjogi alapelvek „korrodálódását” vagy legalább is átalakítását, így például: a bűnösségi alapelv esetében a jogi személy vonatkozásában nem bűnösségről, hanem veszélyességről

⁴ Más kérdés, hogy egyes tényállások természete eleve kizárja a jogi személy általi tettesi elkövetés lehetőségét.

kellene beszélnünk;⁵ a cselekmény, mint bűncselekmény – fogalmi elem értelmezése során figyelembe kell vennünk a tény, hogy a jogi személy egy olyan fikció, amely kizárólag tagjai útján cselekedhet; a szankcióitani kérdések körében pedig értelemszerűen nem beszélhetünk morális elemről, a generális – és speciális prevenció és a reszocializáció is sajátos értelmet nyernek, nem szólva az egyes büntetési nemek jogi személyre alkalmazhatatlan voltáról. Ugyancsak elgondolkodtató az elkövetői alakzatok helyes értelmezése: hogyan felelnek a tényleges elkövetők – amennyiben egyáltalán beazonosíthatóak – a jogi személyen belüli magatartásuk miatt (tettesként, netán részesként)?⁶ Hogyan kerüljük el a kétszeres értékelés tilalmába („*ne bis in idem*”) ütközést?⁷ És mikor mentesül a cég a felelősség alól? Tehát a büntethetőségi akadályrendszer átértékelése is elengedhetetlen.⁸

3. A jogi személyhez kapcsolódó egyes elméletek

A fenti problémákra a jogi személyhez kapcsolódó egyes elméletek különböző válaszokat adnak. Már ott eltérő megközelítéseket találunk, hogy kinek a tevékenysége alapozza meg a jogi személy felelősségét. Az – Angliában és Kanadában elterjedt – *azonosítási modellben* gondolkodók szerint a vezetőség jelenti ténylegesen a jogi személyt (ők a jogi személy „agya”, „egője”), így – meghatározott feltételek mellett – az ő – szándékos vagy gondatlan, tévesi vagy mulasztásos – magatartásuk ad alapot a jogi személlyel szembeni fellépésre. Ugyanakkor ezekben az esetekben tipikusan „saját zsebre” dolgozik a vezető beosztású személy, más kérdés, hogy az ő felróható magatartásával általában a cég is gazdagodik. Az egyéni felelősség itt hangsúlyosabb szerephez jut, annál is inkább, mert könnyen túlzásokba eshetünk azzal, ha kizárólag a jogi személyre terheljük a vezető beosztású alkalmazott által elkövetett bűncselekményért a felelősséget.

Az – Amerikában meghatározó – *helyettesítési modell* képviselői szerint – a „*qui facit per alium facit per se*” elvből kifejlődve – az alkalmazott magatartásáért felel az őt foglalkoztató jogi személy, tehát itt már a „végrehajtó apparátus” cselekedete is felelőség – megalapozó. Amennyiben azonban a jogi személy felelősséget vállal az alkalmazottai cselekedeteiért, ez a vállalkozás büntethetőségének jelentős kiszélesedését eredményezi, ami viszont a rendeltetészerű irányítást és vezetést akadályozhatja, illetve esetenként az egyszerű alkalmazottak kriminális cselekedetei tönkretethetik magát a

⁵ Természetes személyelkövetővel szemben is felléphetünk a büntetőjog eszközeivel bűnösség hiányában is, gondoljunk csak pld. a kóros elmeállapotrúra! Ezen „biztonsági intézkedések” analógiájára a jogi személylyel szemben is alkalmazható – a bűnösséget nélkülöző – szankció.

⁶ Azonban nem csak a természetes személy elkövetőrealizálhat részesi alakzatokat, hanem a jogi személy is. Így – álláspontunk szerint – a jogi személy felelősségre vonható bűnrészesként pld. ha a bűncselekményt elkövető harmadik személy a jogi személy vezető szervének vagy képviselőjének kifejezett utasítására cselekedett.

⁷ Bár Hacker Ervin szerint a jogi személy és a természetes személy egyidejű, egyazon bűncselekmény miatt történő szankcionálásával nem sérül a kettős értékelés tilalma, mivel nem ugyanazon személy, hanem egyrészlől az egyesület, másrészlől a természetes személy felelősségre vonásáról van szó. HACKER, ERVIN: *Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége*. Pécs, 1922.

⁸ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a felelősség módja a szankcióhoz, a felelősség formája pedig az elkövetőhöz kötött. Ugyanakkor a jogi személyre vonatkoztatva is elmondható, hogy tényállászerű magatartás esetén a büntetőjog felelősségi és szankciórendszere önálló, általában nincs tekintettel arra, hogy az adott személy magatartása más jogág szabályai szerint milyen következményeket von vagy vonhat maga után.

vállalatot. Az egyértelmű, hogy ha a jogi személy „tudomására jut” egy – alkalmazottja által elkövetett – büntetendő cselekmény, ami ellen semmit nem tesz, akkor a vállalkozás – mulasztása folytán – az adott bűncselekmény közvetett tettese lesz. Ugyanakkor nem várható el a jogi személytől, hogy minden alkalmazottja mellé ellenőrző személyzetet állítson az esetleges törvénysértések elkerülése végett, így esetenként gondosan vizsgálandó a cég tényleges felelőssége az elkövető – alkalmazott jogsértéséért. A gazdálkodó szervek alkalmazottaitól megkövetelhető, hogy munkájukat, illetve tevékenységüket a jogszabályok által meghatározott kereteken belül az őket alkalmazó társaság javára hűséggel és megbízhatóan végezzék. Amennyiben azonban a munkavállaló elveszíti intaktságát és pl. személyes meggazdagodásra vagy más személyes előnyök szerzésére használja ki alkalmazását vagy megbízását, az alkalmazó vagy megbízó társaság felelőssége – meghatározott feltételek mellett, esetenként gondosan vizsgálódva – szóba jöhet. Mindenképpen kérdéses azonban a jogi személy felelőségének alapja, ha sem az munkavállaló alkalmazásánál, sem annak felügyelete során nem cselekedett bűnösen.⁹

Ez a modell nem kívánja meg a bűncselekmény – fogalmi elemek egy személynél történő előfordulását, hiszen elválhat egymástól a cselekmény kivitelezője és az a személy, akinél a szubjektív tényállási elemek (elsősorban bűnösség) realizálódnak. Sőt maga a cselekmény is lehet több emberi magatartás együttes eredménye, az alapelv az, hogy a jogi személy tudatának át kell fognia minden alkalmazott magatartását és aktuális tudattartamát. A vállalkozáson belüli személyek cselekedeteinek a jogi személy részére történő „betudásának” további feltétele az amerikai jogban, hogy az alkalmazott a tevékenységi körében és a jogi személy érdekében (sajátos célzat!) realizálja a jogsértő magatartást.

A szervezetben lévő hibákért való felelősség elvénél elsősorban a jogi személy mulasztásos magatartása dominál, azért büntetendő, mert legalábbis szemet hunyt, ha nem támogatta alkalmazottai jogsértő magatartását és olyan „vállalati közszellemet”, „atmoszférát”, „kultúrát” teremtett, amely táptalajává tudott válni különböző törvénysértéseknek. Az ilyen „vállalati közszellem” bizonyítása ismét jelentős nehézséget okozhat és nem feltétlenül jelent az egzakt büntetőjog – tudomány számára alkalmazható fogalmat. Ugyanakkor kizárt a kollektív felelősség, ha a jogi személy a cselekmény megakadályozása érdekében a tőle elvárható minden elővigyázatossági és védelmi intézkedést megtette.

Számunkra az *önálló felelősség* modellje tűnik a leginkább elfogadhatónak, olyan értelemben, hogy nem szűkítenénk le a tényleges elkövetők körét a jogi személyen belül meghatározott kategóriákra, hanem a jogi személy felel a nevében, érdekkörében eljárva cselekvő bármely képviselő vagy alkalmazott által elkövetett bűncselekményért, amennyiben a jogi személy természeténél fogva képes az adott tényállás megvalósítására. A bizonyítási teher megfordításával pedig lehetőséget biztosítanánk a jogi személynek arra, hogy tisztázza magát a vádak alól, a társaságnak azt kell bizonyítania, hogy nem tudott és a kellő gondosság mellett nem is tudhatott az alkalmazottja jogsértő magatartásáról. Abban az esetben, ha a tényleges elkövető a jogi személyen belül nem beazonosítható, a jogi személy felelőssége még inkább fennáll.¹⁰

⁹ Sajnálatos következmény lehet azonban, hogy az alkalmazó vagy megbízó gazdálkodó szervezet biztonságos működésébe vetett bizalom ekkor is sérülhet!

¹⁰ A szükségszerű „igazságtalanság”, amely abból adódik, hogy a jogi személlyel szemben kiszabott szankció a jogi személy valamennyi tagját – így esetenként ártatlan alkalmazottját is – sújítja, a büntetőjogi szankciónak a gyakorlati életben való alkalmazásával általában együtt járó hátrány. Ez a sajátos málum a

4. Eljárásjogi kérdések

Az anyagi jog mellett azonban nem szabad elfeledkeznünk az *eljárásjogi* megválaszolható kérdéseiről sem¹¹ – a teljesség igénye nélkül – miként alakulnak az eljárásjogi alapelvek, különös tekintettel a nyilvánosság alapelveire vagy a védelemhez való jogra a tisztességes eljárás követelményének tükrében? Hogyan vonható felelősségre ugyanabban az eljárásban a jogi személy és a tényleges elkövető, pláne ha a kettő egybeesik? A természetes személy mikor felel saját bűnéért a saját nevében és mikor a jogi személy jogsértő magatartása miatt a cégnév alatt?¹² Hogyan tesz tanúvallomást a jogi személy ellen annak képviselője vagy alkalmazottja, kockáztatva ezzel esetleg azon cégen belüli ellehetetlenítését? A bizonyítási teher esetleges megfordítása miként egyeztethető össze az ártatlanság vélelmével... stb.¹³

5. A 2001. évi CIV. tv.

A jelenlegi érvényes, de nem hatályos 2001. évi CIV. tv. a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szól, a *beszámítási*¹⁴ – és az *intézkedési modell*¹⁵ alapján meghatározott. A törvényt az Országgyűlés 2001. év végén 303 igen, 20 nem és 2 tartózkodó szavazat mellett fogadta el, hatályba lépésének időpontja hazánkban az Európai Unióhoz történő csatlakozásáról szóló nemzetközi szerződést kihirdető törvény hatálybalépésének napja. A törvény a jogi személlyel szembeni fellépést csak a célzatos vagy szándékos eredmény – bűncselekmények (az elkövetés „*vagyoni előny szerzését célozta vagy eredményezte*”) vonatkozásában teszi a bíró számára mérlegelés tárgyává, így – a gyakorlatban igazán jelentőséggel bíró – gondatlan bűncselekmények sajnos eleve kívül maradnak az alkalmazhatóság körén. (Gondoljunk csak az eredeti ciánszennyezés jogesetünkre! Nem sokkal inkább a gondatlan bűnösségi alakzat álapítható itt meg, mint akár az eshetőleges szándék...?) A külföldi joggyakorlatot tanul-

magánszemélyekkel szemben végrehajtott szankciónál is megfigyelhető, gondoljunk csak a családfő bebörtönzésére vagy vele szemben pénzbüntetés kiszabására. Ugyanakkor a jogi személy szankcionálása általában a társadalom védelme érdekében elengedhetetlen (ld. környezet elleni deliktumok) és ez az érdek előrébbvaló, mint azon „sértettek” érdeke, akik maguk is a társadalom tagjait alkotják. Hacker Ervin szemléltetésében: „Aki egyesületbe lép és az ezzel járó előnyöket élvezni akarja, annak ilyen eshetőségekkel és kockázattal is számolnia kell. Hiszen akárhányszor a jogi személy vezetősége a tagok megkérdezése nélkül dönt és cselekszik és a tagok az ebből járó előnyöket élvezik, úgy az ebből járó hátrányokat is viselni kényszerülnek.” HACKER: *i. m.*

¹¹ A téma eljárásjogi vonatkozásairól lásd *ERDEI ÁRPÁD.*: Hogyan lehet terhelt a jogi személyből? *Békes Imre Ünnepi Kötet*, Budapest, 2001. 88–101. p., *TÓTH MIHÁLY.*: Mielőtt sebtében padot ácsolnánk a jogi személyiségű vádlottaknak... *Jogtudományi Közlöny* 2001/július, augusztus 279–286. p.

¹² Gondoljunk csak az egyszemélyes Kft-re vagy Rt-re, ahol leginkább gondot okozhat az elhatárolás!

¹³ Kelemen Frigyes írja a múlt század elején készült cikkében: „A bünvádi eljárás testülettel szemben sem ütközik különös nehézségekbe... A büntető vizsgálat feladata, hogy a tagok vallomásai és egyéb vizsgálati cselekmények révén a tényálladékok annyira fölismerje, hogy képes legyen világosan egymástól elválasztva az egész és a részt vevő egyesek vétkét megállapítani.” KELEMEN FRIGYES: *i. m.* 334. p. Valóban ilyen egyszerű lenne a megoldás?

¹⁴ A beszámítási modell a – későbbiekben részletes kifejtésre kerülő – járulékos felelősség talaján definiálható, lényege – a törvény indokolása szerint –, hogy „az individuális bűnelkövető egyéni bűnösségét meghatározott kritériumok, kapcsolódási pontok alapján a jogi személynek beszámítják.”

¹⁵ Az intézkedési modell – a bűnösségi elvre figyelemmel – büntetőjogi szankcióként egyedül az intézkedéseket szabályozza a jogi személyekkel szemben.

mányozva is megállapítható, hogy a jogi személy esetén a gondatlan elkövetés a tipikus, annak is azon formája, amikor a vezetőség elmulasztotta a szükséges ellenőrzést, amely a bűncselekmény elkövetését megakadályozta volna. Szárnyra kaptak olyan vélemények is, hogy a bűnösségi alakzatok megkülönböztetése folytán – csakúgy mint a természetes személy elkövetőnél láthattuk – a szankcionálás is tágabb körben differenciálható.

A törvény a *járvékos felelősség* elvét vallja, tehát a jogi személlyel szemben büntetőjogi intézkedés alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha a természetes személy elkövető¹⁶ a jogi személyen belül beazonosítható és vele szemben a büntetőeljárás eredményeként büntetés kiszabására került sor. A járvékos felelősség hátránya, hogy pontosan az olyan esetekre nem alkalmazható, amikor a legnagyobb szükség lenne a jogi személy felelősségének megállapítására, mivel a természetes személy elkövető nem fellelhető vagy önmagában „veszélytelen” döntések és cselekedetek összehatása vezetett a büntetőjogilag értékelendő magatartáshoz. („Fordítsuk le” mindezt a ciánszennyezéses esetünkre és játsszunk el a gondolattal: ki abban az esetben a környezetkárosító tényállás elkövetője, ha a szándékegység hiányzik és az igazgató nem tudott a gát általános állapotáról, a középvezető – bár tudott a veszélyről – nem jelentette azt a felettesének, a végrehajtó személyzet pedig egyszerűen csak engedte az újabb és újabb szennyvizadagot a derítőbe, amíg a gát végül nem bírta tovább és átszakadt.) Ebben az esetben a hagyományos büntetőjog eszközeivel egyszerűen tehetetlenek vagyunk, holott sokkal kisebb tárgyi súlyú ügyekkel szemben megfelelően tudunk fellépni a törvény szigorával. Szükség van tehát egy – a finn törvényben „*anonim bűnösség*” fogalmával fémjelzett – fikcióra, ami lehetővé teszi a jogi személlyel szembeni büntetőjogi fellépést akkor is, ha a tényleges elkövető nem beazonosítható vagy büntetőjogi felelősségre vonása bármely más oknál fogva kizárt.¹⁷

Ugyanakkor a magyar törvényben rendkívül szűk a jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedések köre, a törvény mindössze a pénzbírság,¹⁸ a jogi személy tevékenységének korlátozása és a jogi személy megszüntetése szankciókat ismeri. *A szankciók* szélesebb tárháza ismert a nemzetközi gyakorlatban, amelyek közül hazánkban is meghonosítandó lehetne pld. a különböző állami támogatásokból, dotációkból, pályázatokból történő kizárás, a jogi személlyel szemben alkalmazandó próbára bocsátás (a feltételes elítélés ezen formája a „*damokleszi kard*” szerepét töltené be), vagy a köztedekü munka (különösen olyan jogi személyeknél, amelyek tevékenységi körüknel

¹⁶ A természetes személy elkövetői kör vonatkozásában szemléletes elhatárolást adott GYÖRGYI KÁLMÁN a 2002. évi Kecskeméti Jogásznapi alkalmán e tárgykörben tartott előadásában. Eszerint a jogi személy járvékos felelősségét az alapozza meg, „ha a bűncselekményt a jogi személy a) ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője, felügyelő bizottságának tagja, illetőleg ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követte el („főemberek” jogsértő magatartása); b) tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, és azt a vezető tisztségviselő felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése megakadályozhatta volna („közrendűek” jogsértő magatartása, ha a „főemberek” magatartása megakadályozó hatású lett volna) vagy a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte, és a jogi személy ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője a bűncselekmény elkövetéséről tudott” (a „főemberek” engedélyezték a bűncselekmény elkövetését). (Tv. 2. §)

¹⁷ Bár a törvény 3. § (2) bekezdése a szándékos eredmény-bűncselekmények tekintetében akkor is lehetővé teszi a jogi személy szankcionálását, ha az elkövető halála vagy kóros elmeállapota miatt nem büntethető, részünkről e „kiszegítő szabályt” nem tartjuk elégségesnek. Továbbá ezen esetekben különös igénnyel merül fel a jogi személy pontos eljárásjogi helyzetének tisztázása.

¹⁸ A – szabálysértési jogi fogalmakat felidéző – „pénzbírság” elnevezést a magunk részéről nem tartjuk szerencsésnek egy büntető anyagi jogi szankció megjelölésére.

fogva erre alkalmasak).¹⁹ Elkerülendő azonban olyan jogintézmény kodifikálása, amely – bár külföldön működőképes – a sajátos magyar viszonyok között alkalmazhatatlan, megfelelő végrehajtási háttér hiányában. A cég jó hírvének csökkenése elérhető az elítélés médiákban történő közzététele által, ami ugyancsak jelentős veszteséggel járhat a gazdasági társaságra nézve, gondoljunk csak pld. a *Danone* cég termékei ellen hazánkban megindult bojkottra. A szankciók köre azáltal is tágítható lenne, ha a bíró kötelezhetné a jogi személyt megfelelő szakmai kvalitással rendelkező személy(ek) alkalmazására. Adott esetben pl. egy „környezetvédelmi referens” rendszeres beszámolási kötelezettséggel élhetne az ÁNTSZ felé a cég környezetvédelmi politikája vonatkozásában. A cég szempontjából is megéri olyan gazdasági, pénzügyi – és jogi szaktanácsadók igénybevétele, akik a kockázati tényezők, rizikó-faktorok értékelése során hasznosítható információk birtokába juttatják.²⁰

A magyar kodifikációs munkálatokkal párhuzamosan haladt Ausztriában is a jogi személy büntetőjogi felelősségének megteremtésével foglalkozó törvény előkészítése. Ausztria felé is gyakorlatilag egy „kodifikációs kényszerhelyzetet” teremtett az Európai Unió felől érkező nyomás, bár az osztrákok az „*Európai Közösségek Pénzügyi Érdekeinek Védelméről szóló Egyezmény*”-hez csatolt második jegyzőkönyvben (*Második Protokoll*) 1997-ben először öt év haladékot kaptak a jogi személlyel szemben hatékony, arányos és megfelelő visszatartó erővel bíró fellépés megteremtésére. Így jött létre 2002-ben a jogi személy büntetőjogi felelősségét szabályozó törvény, amely a pénzbüntetés, meghatározott tevékenység(ek) végzésétől történő eltiltás és felosztatás mellett a szankciók körét bővítette az ún. „utasítások”-kal („*Weisungen*”). Ezen utasítások technikai (pl. amortizálódott készülékek lecserélésére kötelezés), személyi (pl. – a már említett – meghatározott képzettséggel rendelkező munkavállalók alkalmazására kötelezés), illetve szervezeti (pl. felügyeleti–ellenőrzési struktúrák kialakítására kötelezés) jellegűek lehetnek. Ugyancsak üdvözlendő az utasítások speciális fajtáját képező ún. „felügyelő” – legfeljebb két évre történő – kinevezése, akit a bíróság jelöl ki és feladata – a természetes személyek pártfogó felügyelőjéhez hasonlóan – a jogi személy „magatartásának” figyelemmel kísérésére, törvénytisztelő funkcionálásának elősegítésére. Hasonló jellegű intézkedésekkel a magyar szankciórendszer is bővítésre szorulna.

Mindamellet a szankciórendszer vonatkozásában alapvető cél, hogy olyan eszközöket alkalmazzunk, amelyek mellett nem „kifizetődő” a cégnek a jogsértő magatartás. Ugyanakkor az érvényes, de nem hatályos törvény azon rendelkezése, amely lehetőséget biztosít a bírónak arra, hogy – meghatározott feltételek mellett – becsléssel állapítsa meg a kiszabásra kerülő pénzbírság alapjául szolgáló elért vagy elérni kívánt vagyoni előny értékét [Tv. 6. § (2)], nem alkalmazható felbecsülhetetlen károkat okozó bűncselekmények esetén. (Ha a tisztai ciánszennyezés környezetkárosító tényállását vesszük alapul, mi lehet ebben az esetben a becslés alapja...?) Ugyancsak kérdéses a „*jogi személy tevékenységének korlátozása*” intézkedés – a jogi személyt nyilvántartásba vevő bíróság általi - ellenőrzése is, továbbá hogy mi a szankciója, ha a jogi személy a korlátozás ellenére mégis folytatja a tiltott tevékenységi kört.

¹⁹ Például egy takarító cég kötelezhető lenne közterület takarításra, egy kertészeti profilú gazdasági társaság közparkok rendezésére stb.

²⁰ A büntetőjogban ezidáig is találkozhattunk olyan esetekkel, amikor a büntetőbíró más jogágak eszközeihez nyúl, pl. a szülői felügyeleti jog megszüntetése a családi jog eszköztárát, a polgári jogi igény elbírálása pedig a polgári jog eszköztárát érinti.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a törvény nem részletezi a bejegyzés, illetve felszámolás alatt álló jogi személyek felelősségi kérdéseire, ami – nem vitatottan – a francia szabályozásnak is egyik gyenge pontja. Az előtársaságok vonatkozásában osztjuk Sárközi Tamás véleményét, amely szerint – bár a törvény 1. § (1) bek. 1. pontja az előtársaságot is a felelősségi körbe vonja – az eljárási határidők miatt a gyakorlatban elképzelhetetlen, hogy az előtársasággal szemben jogerős határozat szülessen, valójában itt legfeljebb a „végleges” társasággal szemben alkalmaznak intézkedést.²¹

A törvény – az anyagi jogi szabályok mellett – *eljárásjogi rendelkezéseket* is tartalmaz. A járulékos felelősségi modellből fakadóan értelemszerű, hogy a jogi személy az eljárásnak nem terheltje, önálló felelősségi körrel nem rendelkezik.²² A 9. § (7) bekezdése azonban kizárja azt is, hogy a jogi személy az eljárásban az egyéb érdekeltet megillető jogokat gyakorolja.²³ Ezen szabályozással a magunk részéről problematikusnak tartjuk a jogi személy eljárásjogi helyzetét. A büntetőeljárás során ildomos a Be. keretei között maradnunk, hiszen a természetes személy elkövetővel szemben is ezen rendelkezések alapján járunk el. Az, hogy a jogi személyre vonatkozó szabályok külön törvényben nyertek elhelyezést, nem akadályozza annak, hogy az eljárásjog kikristályosodott rendszerébe beékeljük őket. Az eljárási problémák kiszűrésére elkerülendő újabb – eljárási garanciák nélküli – bizonytalan joghelyzetű „terhelt-szerű” jogalanyok bevonása. Végül is az eljárás alá vont jogi személy az eljárás alanya, a büntetőeljárás az ő „bőrére” is megy, így garantálni kell a számára az alkotmányos büntetőjogban elengedhetetlen teljes körű, garanciális jogérvényesítést. Nem vitatottan a Be. kódex egészének újragondolását kívánná meg a jogi személy terhelti vagy akár egyéb érdekelti pozícióba helyezésének lehetősége, ugyanakkor a pontos eljárásjogi helyzetének tisztázása alapvető követelmény.²⁴

Ugyancsak a tv. hiányosságának tartjuk, hogy nem tér ki a jogi személyt érintő vádirat tartalmi elemeire,²⁵ a 13. § taxatív felsorolásából kimaradt az indokolásban megjelölt követelmény a jogi személyt érintő pontos vádirati tényállás megfogalmazására.

6. A joggyakorlatban felmerülő kérdések

A joggyakorlat számára nem kérdéses, hogy a jogi személlyel szemben lefolytatott eljárásokban nagy szükség lesz a *szakértők* igénybevételére. Egyébként is – mint minden

²¹ SÁRKÖZI TAMÁS: Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? *Magyar Jog*2002/8. 451–452. p.

²² A törvény indokolása szerint: „A jogi személy nem alanya a büntetőeljárásnak, értelemszerűen a terhelt (gyanúsított, vádlott) jogai és kötelezettségei nem terhelik. Ez következik abból, hogy a jogi személy egyéni felelősséggel nem tartozik, a büntető anyagi jogi felelőssége nem önálló, hanem természetes személyhez tapad.”

²³ A törvény indokolása szerint: „A törvény kizárja azt, hogy a jogi személy az eljárás során megillető jogosultságait esetlegesen két jogcímen is gyakorolja, ezért egyértelművé teszi, hogy a jogi személy az egyéb érdekeltet a Be. szerint megillető jogokat nem gyakorolhatja.”

²⁴ Sárközi Tamás megfogalmazásában: „A kérdés alapvetően az, hogy mi a helyzete a jogi személynek egy természetes személy elleni büntetőeljárásban? Erre a kérdésre a törvény egyáltalán nem válaszol... A jogi személy ezáltal szerintem *kvázi terhelti, vádlotti* pozícióba jut, mégpedig szubsidiáriusan.” SÁRKÖZI TAMÁS: *i. m.* 451. p.

²⁵ Bár az indokolás jelzi: „Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a vádlott cselekményét leíró vádirati tényállást úgy kell megszerkeszteni, hogy abból a jogi személlyel szemben alkalmazandó intézkedés törvényi előfeltételeinek fennállása megállapítható legyen.”

új jogintézmény gyakorlatba ágyazásakor – elkerülhetetlen egy átmeneti időszak, amíg a joggyakorlat „rááll” az adott rendelkezés alkalmazására, kialakítja a maga speciálisan képzett bírói apparátusát. Viszonylag kevés az olyan büntetőjogász, aki átlátja pld. egy bank belső működési struktúráját vagy ismeri egy multinacionális cég sokrétű szempont-rendszerét. A gazdasági véna és a büntetőjogi szemlélet ritkán párosul egy személyben.²⁶ Ugyanakkor már ezen átmeneti időszak alatt is beszélhetünk némiképp visszatartó erő-ről, mert önmagában a tény, hogy „lobogónkra tűzzük”, „díszként a vitrinbe helyez-zük”,²⁷ kodifikáljuk a jogi személlyel szemben büntetőjogi intézkedés alkalmazásának lehetőségét – akár esetenkénti ritka tényleges alkalmazás mellett is – nagy jelentőséggel bírhat. Példaként felhozhatóak az *egészségügyi beavatkozás, az orvostudományi kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények*, amelyeket a tudomány fejlődése életre hívott, de – szerencsére – ezidáig nem sokszor merítették ki ezen tényál-lásokat. Önmagában a tény jelentős, hogy szükség esetén fel tudunk lépni ezen cselek-mények elkövetői ellen is.

Itt jegyezzük meg, hogy a jogi személy felelősségi témakörében Európában az egyik legfejlettebb szabályozással rendelkező francia joggyakorlatban – a testi sértések és foglalkozási veszélyeztetések mellett – tipikusak a bányajogot, szerzői jogot és a bio-orvosi kutatás szabályozási rendelkezéseit sértő bűncselekmények, továbbá a csödbüntettek, és az árak szabadságát és a konkurenciát veszélyeztető tényállások meg-valósítása a jogi személyek által.

A *cégbíróságok* feladata ugyancsak megnő a jogi személyekkel szemben alkalmazandó intézkedések végrehajtása és a szankció alóli kibúvás megakadályozása során. Naprakész nyilvántartást kell vezetni a büntetőeljárás hatálya alatt álló cégekről csak-ügy, mint azokról, amelyekkel szemben már jogerős ítélet született (Tv. 10. §). A jogi személyek – természetükénél fogva – könnyebben képesek az átalakulásra, személyiség-ük „megváltoztatására” mint a természetes személyek. El kell kerülni azon – „jogi kiskapuk” által nyújtott – lehetőséget, hogy a büntető eljárás hatálya alá vont cég azon-nal felszámolási eljárást kezdeményezzen és gyakorlatilag ugyanaz a profilú gazdasági társaság ugyanazokkal a tagokkal mindössze más cégnév alatt folytathassa tovább a jogsértő magatartást (Tv. 27. §).²⁸ Technikailag tehát egy ellenőrző apparátus beiktatása szükséges a cégbíróságok gépezetébe, amelynek feladata arra korlátozódik, hogy szá-mon tartsa a büntető bíróságok előtt folyamatban lévő büntető perek közül a jogi szemé-lyeket érintőket.²⁹

²⁶ Ahogyan Sárközi Tamás fogalmaz: „a gazdasági büntetőjog és a gazdasági jog szemléletmódja között jelentős eltérések mutatkoznak, és ez jogbizonytalansághoz vezet.” SÁRKÖZI TAMÁS: A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje. *Gazdaság és Jog* 1998/7 – 8.

²⁷ Lásd CSEKE H.: Dísz a vitrinben. Büntetőjogi pallos a cégek felett. *Figyelő* 2001/41. 31. p.

²⁸ Ez a megoldás szinte kizárólag a kisebb márkanévvel rendelkező vállalkozások számára adhatja kibú-vási lehetőséget a felelősség alól, míg a multinacionális cégek esetében – ahol önmagában a márkanév is óriási apport – értékkel bíró tényező – nem alkalmazható.

²⁹ Ugyanakkor Sárközi Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy „...a magyar jogban bírósági nyilvántartás-ba nem vett jogi személyek is találhatóak.” SÁRKÖZI TAMÁS: i. m. 453. p.

7. A jogi személy kriminalizációja

A jogi személy bűncselekmény elkövetésére történő felhasználására napjainkban számos példát találunk mind az amerikai, mind a kontinentális joggyakorlatban.³⁰ Az adó- és társadalombiztosítási csalások mellett – megfigyelhető tendencia, hogy a – politikai szférával összefonódó – cégvezetők a gazdasági társaságokat kiszipolyozva a csőd szélére juttatják a vállalkozást, majd a milliárdos összegű végkielégítés, hallgatási bónusz és egyéb hangzatos jogcímű járandóság felvételével – „kezeiket mosva” – távoznak a cégből. Amerikában nincs törvényi korlátozás a végkielégítés összegének meghatározására, a – nem minden esetben követett – gyakorlat kétévi átlagkeresetben határozza meg a – végkielégítés jogcímén – kifizetésre kerülő összeg nagyságát. Így történhetett meg, hogy a legnagyobb energia – szolgáltató cég, az *Enron* vezetője „szociális védelmének” biztosítására több millió dollárt vett fel végkielégítés jogcímén úgy, hogy a csődbe juttatott céget – politikai körök segítségével – a médiákban hónapokon át a legjobb tőzsdei befektetésnek tüntették fel a kisértvényesek számára. A részvények emelkedtek, holott a vállalkozás már régen veszteségesnek számított és az utolsó perben – jelentős végkielégítéssel a zsebében – a cégvezető is „elhagyta a süllyedő hajót”. A csalás miatt indult büntetőeljárás eredményessége kérdéses a bizonyítás sikerességétől függően. Németországban e problémakörben társadalmi összefogás tehermentesítette az igazságszolgáltatás gépezetét. A *Mannesmann* cég *Vodafone* általi felvásárlása során a jogelőd gazdasági társaság ügyvezetőnöje ötvenmillió márka végkielégítéssel távozott a csődbe jutott cégtől. Mivel az ilyen és ehhez hasonló cselekmények – mindenfajta jogkövetkezmény nélkül – jelentősen elszaporodtak Németországban az elmúlt években, a munkavállalók megalapították a „*Németországi Adófizetők Érdekvédelmi Szervezetét*”, amely nagy hatáskörrel rendelkezik a végkielégítések összegének meghatározásakor és utoljára éppen egy hannoveri társaság esetében lépett fel sikerrel a kiemelkedően magas összegű végkielégítés csökkentése érdekében.

A fenti példákból eredeztetően is megállapítható, hogy a jogi személy kriminalizációja kétirányú: egyrészt vannak olyan – többségében már kodifikált – bűncselekmények, amelyek elkövetői köre bővíthető a jogi személyekkel, másrészt létrejöhetnek olyan új típusú büntetendő cselekmények, amelyek kizárólag a jogi személyre specializáltak, mivel a bűncselekmények struktúrája ehhez a sajátos szervezeti és működési rendszerhez kötött. Ezen utóbbi tényállások elsősorban a pénzügyi – gazdasági szféra körében bekövetkezett – kriminalizációra „megérett” – magatartások körét fognák át, nem figyelmen kívül hagyva, hogy piaccgazdaságban elfogadhatatlan az olyan büntetőjogi szabályozás, amely a gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok legcsekélyebb megszegése esetén is büntetőjogi üldözést ír elő. Az üzleti ügyeket a jogszabály adta kereteken belül kell megoldani és a profitorinetált gazdasági szférában nem várható el a társaságoktól, hogy cégük érdekeinek mellőzésével működjenek, hiszen a gazdálkodó

³⁰ E tekintetben találó Bócz Endre megállapítása, mely szerint a gazdasági bűncselekmények körében nem ritka, hogy a természetes személy elkövető a jogi személy nevében jár el, „bűnös tevékenysége folytán a jogi személy vállal – rendszerint szerződéses – vagyoni kötelezettséget, a hitelező tehát nem a szerződésen kívüli károkozásért, a károsító személy ellen, hanem szerződészegés miatt a jogi személy ellen jelent be igényt. Egyszerűbben szólva, az elkövető a társaság „korlátozott felelőssége” mögé bújva bűncselekmények elkövetése révén gátlástalanul gyarapítja magánvagyonát, leleplezéskor azonban csak a társasági forma által előírt vagyonnal felel.” BÓCZ ENDRE: Az új gazdasági bűncselekmények egyes kérdései. *A gazdasági bűncselekmények.* (Szerk. Tóth Mihály) Budapest, 2000. 44–45. p.

szervezetek gazdasági tevékenységük keretében szükségszerűen az elérhető legnagyobb haszon megszerzésére törekednek. A tárgyilagos, elfogulatlan ügyintézés a közhivatokkal szemben alapvető elvárás, míg a gazdasági vállalkozások részleghajlást követelnek alkalmazottaiktól. A jogi személyek szempontrendszerénél esetenként ellentétbe kerülhet egymással a jogszerűség és a gazdaságosság, hiszen piaczgazdasági viszonyok között a piac résztvevői – a konkurensekkel szemben – minél előnyösebb helyzetbe kerülni, „nyerészkedni” akarnak. A törvényalkotónak olyan helyzetet kell teremtenie, amelyben nem csak erkölcsileg, de jogilag sem „éri meg” a gazdasági társaságnak az esetleges jogsértő magatartás. A büntetőjogi eszköztárnak fel kell készülnie arra, hogy a jogi személy által az esetleges törvénytörő magatartással vállalt kockázat hátrányait törvényes és elégséges szankciórendszerrel biztosítsák.³¹

Végezetül visszatérünk Kelemen Frigyes – bevezetésben ismertetett - előrelátó gondolatához és bízunk abban, hogy a testületi delictumot is elismerő büntetőrendszer tökéletes megteremtése hazánkban sikerre fog vezetni.

Felhasznált irodalom

- BÓCZ ENDRE: Az új gazdasági bűncselekmények egyes kérdései. *Gazdaság és Jog* 1996/7–8.
- CSEKE HAJNALKA: Dísz a virtinben. Büntetőjogi pallos a cégek felett. *Figyelő* 2001/41. szám.
- ERDEI ÁRPÁD: Hogyan lehet terhelt a jogi személyből? *Békés Imre Ünnepi Kötet*, Budapest, 2001.
- HACKER ERVIN: *Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége*. Pécs, 1922.
- KELEMEN FRIGYES: A testületek büntethetőségéről. *Jogtudományi Közlöny* 1904/41.
- SÁRKÓZI TAMÁS: A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje. *Gazdaság és Jog* 1998/7 – 8.
- SÁRKÓZI TAMÁS: Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? *Magyar Jog* 2002/8.
- TÓTH MIHÁLY: Mielőtt sebtében padot ácsolnánk a jogi személyiségű vádlottaknak... *Jogtudományi Közlöny* 2001/július, augusztus

³¹ Alternatív megoldásként üdvözlendő a *terrorizmus elleni küzdelemről, a pénzmosás megakadályozásáról szóló rendelkezések szigorításáról, valamint az egyes korlátozó intézkedések elrendeléséről* szóló 2001. évi LXXXIII. tv., amely kötelezi a pénzügyi szolgáltató szervezetet, hogy pénzmosás gyanúja esetén bármely összehatárnál, általános esetben pedig kétfélmillió forintot meghaladó pénzügyi műveletek végzésekor végezze el az ügyfél (adott esetben jogi személy) teljes körű személyi azonosítását.

ZSANETT FANTOLY

SOCIETAS DELINQUERE NON POTEST...?

(Summary)

The present study, which analyses the CIV. legal provisions of 2001, concerning clauses applicable against the legal persons, which is operative but not prevailing within the corporate's criminal liability, takes into consideration the expected realization of the mentioned legal institution under the circumstances of the Hungarian law system. Starting from the motivations of the Hungarian regulations, the study also mentions conditions of the practical realization of this peculiar responsibility from through the – at some points critical – analysis of this operative but not prevailing act, taking into account the aspects both substantive and procedural law.

Nyomás és kötés: OFFICINA Press Kft.
6721 Szeged, Vadász u. 2/B 2002-457

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LXI.

In memoriam Nagy Károly egyetemi tanár (1932–2001). (Szeged, 2002.)

Szabó Imre: Előszó 5–6. p.

Fasc. 1. *Balogh Elemér*: Az 1829. évi büntetőtörvény-tervezet szegedi kritikája (Szeged, 2002.) 7–14. p.

Fasc. 2. *Besenyei Lajos*: A jogi személyek haszonélvezete (Szeged, 2002.) 15–21. p.

Fasc. 3. *Blazovich László*: Földesúri városok az Alföldön a 14–16. században (Szeged, 2002.) 23–40. p.

Fasc. 4. *Blutman László*: A nemzetközi jog a magyar bírósági joggyakorlatban (Szeged, 2002.) 41–53. p.

Fasc. 5. *Bobvos Pál*: A földhaszonbérlet, a felesbérlet és a részesművelés szabályozása (Szeged, 2002.) 55–79. p.

Fasc. 6. *Bodnár László*: Az ún. státusztörvény és a nemzetközi jog (Szeged, 2002.) 81–91. p.

Fasc. 7. *Bóka János*: Ahelyi jogorvoslatok kimerítésének néhány problémája a diplomáciai védelem körében (Szeged, 2002.) 93–116. p.

Fasc. 8. *Bruhács János*: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet (Szeged, 2002.) 117–132. p.

Fasc. 9. *Ottó Czucz*: Die Erweiterung der EU und die Auswirkungen auf das ungarische Sozialschutzsystem (Szeged, 2002.) 133–142. p.

Fasc. 10. *Felföldi Enikő*: A határon túli magyarok oktatási és kulturális kedvezményeinek jogi jellegéről (Szeged, 2002.) 143–173. p.

Fasc. 11. *József Hajdú*: Social security protection of the self-employed persons in Hungary (Szeged, 2002.) 175–200. p.

Fasc. 12. *Herczegh Géza*: A nemzetközi jog „holdudvarában” (Szeged, 2002.) 201–209. p.

Fasc. 13. *Homoki-Nagy Mária*: Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a 18–19. században (Szeged, 2002.) 211–223. p.

Fasc. 14. *Jakab Éva*: Apropó jogharmonizáció: gondolatok az ókori kellékszavatossági modell kapcsán (Szeged, 2002.) 225–237. p.

Fasc. 15. *Józsa Zoltán*: Megtenni vagy megvenni (Szempontok a szolgáltatásszervezés gyakorlatához) (Szeged, 2002.) 239–256. p.

Fasc. 16. *Sándor Kiss*: Reflexions sur la responsabilite et la reparation des dommages causes a l’environnement (Szeged, 2002.) 257–264. p.

Fasc. 17. *Péter Kovács*: Le terrorisme et la responsabilité de l’État: la Société des Nations et l’attentat de Marseille de 1934 (Szeged, 2002.) 265–277. p.

Fasc. 18. *Lamm Vanda*: A délszláv háború és a Nemzetközi Bíróság (Szeged, 2002.) 279–295. p.

Fasc. 19. *Molnár Imre*: Egyes büntetőjogi törvényi tényállások az ókori Rómában és hatályos jogunkban (Szeged, 2002.) 297–305. p.

Fasc. 20. *Nagy Ferenc*: Az európai büntetőjog fejlődési irányairól és jogállami alapjairól (Szeged, 2002.) 307–320. p.

Fasc. 21. *Ruszoly József*: A Budapesti Közéleti Kormánybiztosság (1945) (Szeged, 2002.) 321–338. p.

Fasc. 22. *Tóth Judit*: Jog-e a konzuli védelemhez való jog? (Szeged, 2002.) 339–372. p.

- Fasc. 23. *Tóth* Károly: A magyar választási eljárás néhány kérdése az Országos Választási Bizottság gyakorlatában (Szeged, 2002.) 373–389. p.
- Fasc. 24. *Tóth* Lajos: Agrárviszonyok 1957 és 1967 között a jogi szabályozás tükrében (Szeged, 2002.) 391–406. p.
- Fasc. 25. *Trócsányi* László: Az európai integráció jövője egy nagykövet szemszögéből (Szeged, 2002.) 407–418. p.
- Fasc. 26. *Valki* László: A 2001. szeptember 11-i terrortámadás és az önvédelem joga (Szeged, 2002.) 419–429. p.
- Nagy Károly publikációinak jegyzéke. 431–433. p.

Tomus LXII.

- Fasc. 1. *Bató* Szilvia: Büntetőjogi szankciórendszer a reformkorban (Szeged, 2002.) 36 p.
- Fasc. 2. *Bobvos* Pál: A szövetkezeti vagyon szabályozása az új szövetkezeti törvényben, különös tekintettel a fel nem osztható vagyona (Szeged, 2002.) 16 p.
- Fasc. 3. *Fantoly* Zsanett: Societas delinquere non potest ...? (Szeged, 2002.) 14 p.
- Fasc. 4. *Gellén* Klára: Az akarat szerepe a szerződésalkötés során, különös tekintettel a színlelésre (Szeged, 2002.) 39 p.
- Fasc. 5. *Gémes* Gábor: A munkaügyi ellenőrzés gyakorlati kérdései a jogi szabályozás tükrében (Szeged, 2002.) 16 p.
- Fasc. 6. *Görög* Márta: Összehasonlító utazási jog a német, svájci és magyar utazási jog tükrében (Szeged, 2002.) 52 p.
- Fasc. 7. *Hajdú* József: A munkavállalók magánszférájának védelme, különös tekintettel az adatvédelemre (Szeged, 2002.) 54 p.
- Fasc. 8. *Heka* László: A horvát Sabor (Szábor) jogtörténeti szerepe (Szeged, 2002.) 43 p.
- Fasc. 9. *Juhász* Zsuzsanna: A hazai büntetés-végrehajtási jog és az Európai Börtön szabályok ajánlásai (Szeged, 2002.) 36 p.
- Fasc. 10. *Juhászné Zvolenszki* Anikó: A felülvizsgálati eljárás szabályainak koncepcionális változásai (Szeged, 2002.) 30 p.
- Fasc. 11. *Kamplér* Béla: Eladósodás és pénzügyi önállóság a települési önkormányzatoknál (Szeged, 2002.) 26 p.
- Fasc. 12. *Kiss* Barnabás: Az egyenjogúság problémája a magyar közjog (államjog) II. világháború utáni fejlődésében a rendszerváltásig (Szeged, 2002.) 28 p.
- Fasc. 13. *Kovács* Judit: A magánvád szabályozásának hazai története az 1973. évi I. törvény megjelenéséig (Szeged, 2002.) 38 p.
- Fasc. 14. *Köblös* Adél: Joghatósági szabályok Európában és Magyarországon (Szeged, 2002.) 63 p.
- Fasc. 15. *Tekla Papp*: About the Japanese Company Law (Szeged, 2002.) 38 p.
- Fasc. 16. *Révész* Béla: A proletárdiktatúra államvédelmi funkcióinak változásai az első Nagy Imre-kormány idején (Szeged, 2002.) 90 p.
- Fasc. 17. *Ruszoly* József: Az országgyűlési népképviselőlet kezdetei Bihar vármegyében (Két tanulmány) (Szeged, 2002.) 75 p.
- Fasc. 18. *Szondi* Ildikó – *Kovács* Péter – *Idovika* Bettina: A családok helyzete Szeged város lakótelepein (Szeged, 2002.) 30 p.
- Fasc. 19. *Moritz Weiß*: Rechtliche Behandlung von intelligenten Shopping Agenten im Internet (Szeged, 2002.) 32 p.